

कलम 370 आणि 35A च्या निर्मितीपासून ते निर्मुलनापर्यंत

फड तिरुपती निवृत्तीराव

संशोधक विद्यार्थी, पीपल्स कॉलेज नांदेड

प्रस्तावना :-

५ ऑगस्ट २०१९ रोजी भारत सरकारने जम्मू -काश्मीर राज्याचा विशेष घटनात्मक दर्जा राज्य घटनेच्या कलम ३७० अंतर्गत रद्द केला आणि ३५ अ कलम रद्द केले ज्याने त्याचे 'कायमस्वरूपी रहिवासी' कोण आहेत आणि कोणते अधिकार आणि ते परिभाषित करण्याची परवानगी दिली होती. अशा निवासस्थानाशी विशेषाधिकार जोडलेले असतात. पूर्वीचे राज्य केंद्र शासित प्रदेश लडाख (विधानसभेशिवाय) आणि जम्मू-काश्मीर (विधानसभेसह) मध्ये विभागले गेले. त्याच वेळी, भारत सरकारने या प्रदेशात जवळजवळ संपूर्ण दूरसंचार लॉकडाउन लादले, राजकीय नेते आणि असंतुष्टांना ताब्यात घेतले आणि हिंसक अशांतता टाळण्यासाठी भारतीय दंड संहितेचे कलम १४४ लागू केले. जमिनीवरची परिस्थिती वर्षभरापासून सारखीच राहिली, अनेक राजकीय नेते नजरकैदेत राहिले, घटनात्मक सुधारणांभोवती वादाचे तीन मुख्य मुद्दे आहेत. प्रथम, सरकारने जम्मू -काश्मीरचा विशेष दर्जा रद्द करायला हवा होता का? दुसरे म्हणजे, बदलांची पद्धत कायदेशीर आणि घटनात्मकदृष्ट्या न्याय्य होती का? तिसरे (आणि आंतरराष्ट्रीय समुदायासाठी सर्वात महत्वाचे), भारत सरकारने लोकशाही देशात राष्ट्रीय सुरक्षेच्या दृष्टीने उचललेली प्रतिबंधात्मक पावले मानवतावादी आणि राजकीय दृष्टिकोनातून न्याय्य होती का? सरकारसाठी, त्याच्या निर्णयानंतर, आंतरराष्ट्रीय समुदायाकडून टीकेचे गंभीर परिणाम होऊ शकले असते: जम्मू-काश्मीर हा वादग्रस्त प्रदेश, भारताच्या ताब्यात आहे आणि तृतीय-पक्ष मध्यस्थी आवश्यक आहे हे पाकिस्तानच्या कथेला वैध ठरले असते; आणि त्याचा मोदी सरकारवर देशांतर्गत परिणाम झाला असता, विरोधी पक्षांसाठी चारा बनणे. आंतरराष्ट्रीय निंदांमुळे सरकारला दीर्घकालीन राजकीय परिणामांपासून स्वतःला वाचवण्यासाठी सुधारणा करण्यास भाग पाडले असावे.

जम्मू व काश्मीर चे भारतात विलीनीकरण

ब्रिटिश सत्तेच्या समाप्तीनंतर इतर संस्थेबरोबर जम्मू-काश्मीर संतान संस्थान सुद्धा १५ ऑगस्ट, १९४७ रोजी स्वतंत्र बांधले. सुरुवातीला त्याचा शासक महाराजा हरि सिंह याने भारतात किंवा पाकिस्तानात विलीन न होता स्वातंत्र्य ठरवले. २० ऑक्टोबर, १९४७ रोजी पाकिस्तान आर्मी चे समर्थन प्राप्त झालेल्या 'आझाद काश्मीर सेने ने जम्मू-काश्मीर वर हल्ला केला. अशा असामान्य राजकीय परिस्थितीत महाराजा हरि सिंह यांनी आपल्या राजाच भारतात विलीन करण्याचे ठरवले. त्यानुसार २६ ऑक्टोबर, १९४७ रोजी महाराजा हरि सिंह आणि पंडित जवाहरलाल नेहरू यांनी 'जम्मू व काश्मीर भारतात सामील नामा' यावर हस्ताक्षर केले. या सामील नाम्याद्वारे जम्मू व काश्मीर राज्याने केवळ तीनच विषयांवरील आपला हक्क सोडून ते भारत सरकारला प्रदान केले: संरक्षण, परकीय कामकाज व संचार जम्मू-काश्मीरचे विलीनीकरण करते वेळी भारत सरकारने पुढील आश्वासने दिली: 'या राज्याची जनता त्यांच्या स्वतःच्या संविधान सभेच्या माध्यमातून या राज्याचे अंतर्गत घटना निश्चित करतील, आणि राज्याच्या संविधान सभेचे निर्माण होईपर्यंत भारताची घटना या राज्याबाबत केवळ अंतरिम व्यवस्था उपलब्ध करून देईल.

वरील आश्वासनाच्या पूर्ततेसाठी, भारताच्या घटनेत कलम ३७० समाविष्ट करण्यात आले, याद्वारे जम्मू व काश्मीर राज्यासाठी तात्पुरत्या तरतुदी करण्यात आल्या या कलम १७ नोव्हेंबर १९५२ पासून सुरू झाला. कलम ३७० चा मसुदा तयार करण्याचे प्रमुख काम संविधान सभेच्या मसुदा समितीचे सदस्य एन.गोपालस्वामी अय्यांगर यांनी केले. त्यांनी जम्मू-काश्मीर महाराजा हरी सिंह यांचे दिवाण मानून काम केले होते.

भारतीय संविधानातील कलम ३७०

१ ऑक्टोबर १९४७ रोजी राज्यघटनेत समाविष्ट केलेले, कलम ३७० जम्मू -काश्मीरला भारतीय राज्यघटनेतून सूट देते (अनुच्छेद १ आणि अनुच्छेद ३७० वगळता) आणि राज्याला स्वतःचे संविधान तयार करण्याची परवानगी देते. जम्मू -काश्मीरच्या संदर्भात ते संसदेच्या वैधानिक अधिकारांना प्रतिबंधित करते. त्यात असेही प्रदान केले आहे की इन्स्ट्रुमेंट्स ऑफ एक्सेस (IOA) मध्ये समाविष्ट असलेल्या विषयांवर केंद्रीय कायद्याचा विस्तार करण्यासाठी राज्य सरकारशी सल्लामसलत आवश्यक असेल. काश्मीर समस्येवर सर्व भागधारकांचा समावेश होईपर्यंत अंतिम समाधान होईपर्यंत ही एक अंतरिम व्यवस्था होती. हे राज्याला स्वायत्तता प्रदान करते आणि त्याच्या कायम रहिवाशांना काही विशेषाधिकार देण्याची परवानगी देते. राज्याच्या संमतीशिवाय अंतर्गत अस्वस्थतेच्या कारणास्तव राज्यात आपत्कालीन तरतुदी लागू होत नाहीत. राज्याचे नाव आणि सीमा त्याच्या विधानसभेच्या संमतीशिवाय बदलता येत नाही. राज्याला स्वतःचे स्वतंत्र संविधान, स्वतंत्र ध्वज आणि स्वतंत्र दंड संहिता (रणबीर दंड संहिता) आहे. राज्य विधानसभेचा कार्यकाळ सहा वर्षांचा आहे, तर इतर राज्यांमध्ये तो पाच वर्षांचा आहे. जम्मू -काश्मीर संदर्भात संरक्षण, परराष्ट्र आणि दळणवळणाच्या बाबतीत भारतीय संसद कायदे करू शकते. संघाने केलेला कोणताही अन्य कायदा जम्मू -काश्मीरमध्ये केवळ राज्य विधानमंडळाच्या सहमतीने राष्ट्रपतींच्या आदेशाने लागू होईल.

राष्ट्रपती, सार्वजनिक अधिसूचनेद्वारे, घोषित करू शकतात की हा लेख राज्य विधिमंडळाने शिफारस केल्याशिवाय अमलात आणला जाणार नाही.

कलम 370 कलम ३७० मधील महत्वाच्या तरतुदी (Provisions of Article 370)

कलम ३७० चे शीर्षक जम्मू व काश्मिर राज्याबाबत तात्पुरत्या तरतुदी असे आहे. त्याच्या महत्वाच्या तरतुदी पुढीलप्रमाणे-

१) कलम २३८ च्या तरतुदी जम्मू व काश्मिर राज्याला लागू होणार नाही. हे कलम मूळ घटनेतील भाग B राज्यांच्या प्रशासनाशी संबंधित होते. जम्मू व काश्मिरची गणना भाग B मध्ये करण्यात आली होती. मात्र, राज्य पुनर्रचनेनंतर ७ व्या घटनादुरुस्ती अन्वये हे कलम वगळण्यात आले.

२) जम्मू व काश्मीर राज्याकरिता कायदे करण्याचा संसदेचा अधिकार पुढील बाबींपुरता मर्यादित असेल. 1) संघ सूची व समवर्ती सूचीतील अशा बाबी ज्या जम्मू व काश्मिर राज्याच्या सामीलनाम्यात सांगितलेल्या बाबींशी संबंधित आहेत. या सूचीमधील अशा बाबी राष्ट्रपतीमार्फत राज्यशासनाच्या सल्ल्याने घोषित केल्या जातील. (सामीलनाम्यात चार गटांमध्ये या बाबी वर्गीकृत करण्यात आल्या होत्या: परकीय कामकाज, संरक्षण, संचार व आनुषंगिक मुद्दे) ii) संघ सूची व समवर्ती सूचीतील इतर अशा बाबी ज्या राष्ट्रपतीमार्फत आदेशाद्वारे राज्यशासनाच्या सहमतीने निश्चित केल्या जातील. या बाबींवर संसदेला कायदे केवळ राज्यशासनाच्या सहमतीनेच करता येतील.

३) भारताच्या घटनेतील कलम १ व कलम ३७० जम्मू व काश्मिर राज्याला लागू असतील. कलम १ द्वारे भारतास राज्यांचा संघ म्हणून घोषित करण्यात आले आहे. म्हणजेच, जम्मू व काश्मिर हे राज्य भारतीय संघाचा भाग असेल.

भारतीय संविधानातील कलम-३५ (अ): -

भारतीय राज्यघटनेतील कलम १२ ते ३५ हे सर्व आपल्या मूलभूत अधिकारा संबंधी आहेत पण राज्यघटनेतील भाग ३ मध्ये कुठेही कलम ३५ चा उल्लेख नाही. या कलमाचा समावेश राज्यघटनेत १९५४ मध्ये झाला. जुन १९५४ मध्ये तत्कालीन राष्ट्रपती राजेंद्रप्रसाद यांनी एक अधिसूचना काढून हे कलम परिशिष्ट मध्ये समाविष्ट केले. इतकेच नव्हे तर त्यांचा संबंध भारतीय राज्यघटनेतील कलम ३७० लावण्यात आला. कलम ३५(अ) नुसार जम्मू आणि काश्मीर मधील निवासिना काही विशेष अधिकार दिले गेले होते. या कलमानुसार जम्मू आणि काश्मीर च्या विधानसभेला जम्मू आणि काश्मीर चे स्थायी निवासी कोण असतील याची माहिती होती. याचबरोबर हे नागरिक वगळता दुसऱ्या लोकांना जम्मू आणि काश्मीर च्या नागरिकत्व देण्यात येणार नाही हे मूलभूत अधिकार तेथील विधानसभेला देण्यात आला होता. ही कलम राष्ट्रपती डॉ. राजेंद्र प्रसाद यांनी १४ मे १९५४ रोजी मंजूर केलेल्या आदेशाद्वारे लागू करण्यात आले.

भारत सरकार व जम्मू आणि काश्मीर यांच्या मध्ये दिल्ली करार १९५२ द्वारे राष्ट्रपतींचा आदेश लागू करण्यात आला होता. राष्ट्रपतींच्या या आदेशाच्या आधारे भारताच्या संवधानात एक नवीन कलम ३५(अ) जोडण्यात आले. कलम ३५ (अ) हे कलम ३७० चाच भाग आहे. कलम ३५(अ) नुसार जम्मू आणि काश्मीर मधील नागरिक त्या राज्याचे नागरिक आहेत हे तेव्हाच मानले जाईल जेव्हा त्या नागरिकाचा जन्म त्या राज्यातच होईल. तसेच इतर राज्यातील कोणताही नागरिक जम्मू आणि काश्मीर मध्ये कोणत्याही प्रकारची संपत्ती खरेदी करू शकत नाही किंवा जम्मू आणि काश्मीर चा नागरिक बनू शकत नाही.

५ ऑगस्ट च्या पूर्वीचा जम्मू-काश्मीर :-

१) जम्मू आणि काश्मीर एक विशेष दर्जा असलेले राज्य होते. २) जम्मू आणि काश्मीर एक दुहेरी नागरिकत्व असलेले राज्य होते ३) जम्मू आणि काश्मीर या राज्याचा स्वतंत्र ध्वज होता. ४) हिंदू आणि सिख असे अल्पसंख्याकांना आरक्षण नाही. ५) RTI जम्मू आणि काश्मीर मध्ये लागू नव्हते. ६) जम्मू आणि काश्मीर च्या विधानसभेचा कालावधी सहा वर्षांचा होता. ७) जम्मू आणि काश्मीर मधल्या महिलेने जर दुसऱ्या राज्याच्या पुरुषाशी विवाह केला तर तिला तिचे नागरिकत्व गमवावे लागत होते. ८) जम्मू आणि काश्मीर मधील मुलांसाठी शिक्षणाचा अधिकार लागू नव्हता.

५ ऑगस्ट च्या नंतर चा जम्मू आणि काश्मीर: -

१) जम्मू आणि काश्मीर आज एक विशेष दर्जाचे राज्य आहे. २) जम्मू आणि काश्मीर आजच्या स्थितीला एकेरी नागरिकत्व असलेले राज्य आहे. ३) जम्मू आणि काश्मीर या राज्यात आता भारतीय ध्वज ' तिरंगा ' च फडकणार. ४) आता जम्मू आणि काश्मीर वेतिरिक्त असलेले राज्य सुद्धा जम्मू आणि काश्मीर मध्ये मालमत्ते ची खरेदी विक्री करू शकतात. ५) RTI जम्मू आणि काश्मीर मध्ये लागू ६) जम्मू आणि काश्मीर च्या विधानसभेचा कालावधी पाच वर्षांचा करण्यात आला.

कलम ३७० रद्द (Abolition of Article 370)घटनाक्रम:

.५ ऑगस्ट, २०१९ रोजी गृहमंत्री श्री. अमित शहा यांनी राज्यसभेत दोन ठराव (Resolutions) आणि दोन विधेयके (Bills) मांडली

१)घटना (जम्मू व काश्मीरला लागू) आदेश, २०१९ (The Constitution (Application to JK) Order, 2019) हा आदेश भारताच्या राष्ट्रपतींनी घटनेच्या कलम ३७०(१) अन्वये काढला. या आदेशाने पूर्वीचा 'घटना (जम्मू व काश्मीरला लागू)आदेश, १९५४ रद्द करून त्याची जागा घेतली.२)भारताच्या घटनेतील कलम ३७० रद्द करण्याचा ठराव:हा ठराव घटनेच्या कलम ३७०(३) अंतर्गत काढण्यात आला.३)जम्मू व काश्मीर (पुनर्रचना) विधेयक, २०१९ हे विधेयकघटनेच्या कलम ३ अंतर्गत मांडण्यात आले.४)जम्मू व काश्मीर आरक्षण (दुसरी सुधारणा) विधेयक,२०१९.

घटना (जम्मू व काश्मीरला लागू) आदेश, २०१९

५ऑगस्ट,२०१९ रोजी भारताच्या राष्ट्रपतीने घटनेच्या कलम ३७०(१)मधील अधिकाराचा वापर करून, जम्मू व काश्मीर च्या सरकारशी एकमताने , "घटना (जम्मू व काश्मीरला लागू) अदेश २०१९' जरी केला या अधेशात पुढील तरतूदही आहेत..*या आदेशाचा अंमल तत्काळ सुरु होईल आणि तो 'घटना (जम्मू व काश्मीर लागू) आदेश'१९५४ ची जागा घेईल. भारताच्या घटनेचा सर्व तरतुदी वेळोवेळी करण्यात आलेल्या सुधारणा सहित जम्मू व काश्मीर राज्याला लागू असतील, आणि ज्या अपवाद व बदलांसहित त्या लागू असतील पुढील प्रमाणे असतील.

कलम ३६७ मधील उपक्रम समाविष्ट करण्यात येईल

जम्मू व काश्मीर राजांशी संबंधित या घटनेचा प्रयोजनार्थ-

या घटनेला किंवा तिच्या तरतुदींना लागू असलेला संदर्भ जम्मू व काश्मीर राजाला लागू असलेला संदर्भ जम्मू व काश्मीर राज्याला लागू समजले जाईल. जम्मू व काश्मीरचा सदर-ए-रियासत जम्मू व काश्मीर राज्याला लागू असल्याचे समजले जाईल. जम्मू व काश्मीर चे शासन म्हणून केलेले संदर्भामध्ये मंत्रिमंडळाच्या सल्ल्याने कार्य करणाऱ्या राज्यपालाचे संदर्भ समाविष्ट असल्याचे समजले जाईल.

भारताच्या घटनेतील ३७० कलम रद्द करणारा ठराव

हा ठराव संसदेच्या दोन्ही सभागृहांनी पारित केल्यानंतर ६ ऑगस्ट, २०१९ रोजी राष्ट्रपतींनी कलम ३७० तीन मधील अधिकाराचा वापर करून अधिसूचनेद्वारे कलम ३७० मधील सर्व तरतुदी अमोल संपुष्टात आल्याचे घोषित केले आणि विद्यमान कलम ३७० चा नवीन कलम ३७० जाहीर केले. "या घटनेच्या सर्व तरतुदी वेळोवेळी केलेल्या उदाहरणासहित कोणताही बदल किंवा अपवादांविना, जम्मू व काश्मीर राज्याला लागू असतील. अशा रीतीने कलम ३७० मधील अधिकाराचा वापर करून सरकारने कलम ३७० चा तरतुदी रद्द करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

परिणाम

राष्ट्रपतींच्या आदेश व ३७० कलम रद्द करण्याचा ठराव या मुळे पुढील बदल घडून आले आहे. जम्मू व काश्मीर स्वतंत्र दर्जा संपुष्टात आला आहे. भारताच्या घटनेच्या सर्व तरतुदी जम्मू-काश्मीरला लागू झाल्या आहेत. जम्मू व काश्मीर ची स्वतंत्र घटना रद्द झाली आहे. कलम ३५ अ रद्द झाले आहे (हे कलम राष्ट्रपतींच्या १९५४ च्या आदेशाद्वारा समाविष्ट करण्यात आले होते.)

जम्मू-काश्मीर पुनर्रचना कायदा २०१९

५ ऑगस्ट २०१९ रोजी गृह मंत्री अमित शहा यांनी राज्यसभेत जम्मू व काश्मीर (पुनर्रचना) विधेयक २०१९ हे विधेयक मांडले, हे विधेयक राज्यसभेत त्याच दिवशी १२५ मते बाजूने ६७ टक्के तर ६१ मते विरुद्ध ३३ टक्के असे बहुमताने पारित झाले. ६ ऑगस्ट २०१९ रोजी हे विधेयक लोकसभेत ३७० मते बाजूने ८६ टक्के तर ७० मते विरुद्ध १४ टक्के असे बहुमताने पारित झाले. ९ ऑगस्ट, २०१९ रोजी राष्ट्रपतींनी विधेयकास संमती दिल्याने विधेयकाचे रूपांतर कायद्यात झाले. या कायद्याचा आदेश जम्मू व काश्मीर राज्याच्या जागी दोन केंद्र शासित प्रदेशांची निर्माण करणे हा आहे. जम्मू व काश्मीर केंद्र शासित प्रदेश विधान सभेसहित आणि लडाख केंद्रशासित प्रदेश विधान सभेविना असे यात नमूद केले

जम्मू व काश्मीर आरक्षण दुसरी सुधारणा विधेयक २०१९

५ ऑगस्ट, २०१९ रोजी राज्यसभेत मांडण्यात आले पारित करण्यात आले. हा विधेयकामध्ये राज्य शासनाच्या पदांमध्ये १० टक्के जागा आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल घटका साठी राखीव ठेवण्याची तरतूद आहे.

निष्कर्ष

कलम ३७० आणि कलम ३५ शी संबंधित मुद्दे अतिशय संवेदनशीलता आणि गुंतागुंतीचे मुद्दे होते जे भारतात मांडले गेले. हा ऐतिहासिक निर्णय होता की भारत सरकारने जम्मू -काश्मीरला कलम 370 अनन्वये देण्यात आलेला विशेष दर्जा रद्द केला, जो 1947 पासून भारत, पाकिस्तान आणि चीन मध्ये वादाचा विषय आहे.

संदर्भ

- SHUNHAM SINHA -Article 370 & 35A and constitution of Jammu and Kashmir
- Constitution of India, 1949
- The Hindu